

Alina Witkowska

Romantyzm : zarys problematyki i organizacja badań

Biuletyn Polonistyczny 16/49, 43-53

1973

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**ROMANTYZM. ZARYS PROBLEMATYKI
I ORGANIZACJA BADAŃ**

Pracownia Historii Literatury Okresu Romantyzmu istnieje w IBL od r. 1950. Jej pierwszym kierownikiem był S. Żółkiewski. Zwrócenie się tego właśnie badacza ku literaturze polskiego romantyzmu traktować można jako znamieny sygnał zmiany kierunku poszukiwań postępowych i rewolucyjnych tradycji naszej socjalistycznej współczesności. W pierwszych latach powojennych teren zainteresowań stanowił przede wszystkim pozytywizm i w pewnej mierze Oświecenie, bliskie nowej współczesności ze względu na tradycję filozoficznej myśli racjonalistycznej, postępowe wartości poznawcze oraz realistyczny obraz społeczeństwa, przekazywany głównie w powieści realizmu krytycznego.

Dla S. Żółkiewskiego nowym punktem obserwacji zjawisk literackich stał się romantyzm, epoka uznana za jedną z najwybitniejszych w polskiej kulturze, epoka geniuszy, zarazem jednak zaanektowana przez badaczy o skłonnościach apologetyczno-wyznawczych, konserwatywnych przeświadczeniach ideowych i światopoglądzie aktywnie religijnym. Ta sytuacja stała się dla kierownika Pracowni Romantyzmu swego rodzaju prowokacją intelektualną, skłaniającą do rewizji badawczej i przewartościowania ocen. Ponadto romantyzm - okres powstań narodowych i związanej z nimi literatury - wydał się Żółkiewskiemu szczególnie ważny dla kształtowania się polskiej świadomości narodowej, nowoczesnego pojęcia narodu oraz genealogii współczesnych postaw ideowo-politycznych, traktowanych w swych fundamentalnych różnicowaniach: rewolucjonizmu i konserwatyzmu. Zwłaszcza odrębność dążeń rewolucyjnych okresu romantyzmu znalazła się w orbicie żywych zainteresowań ówczesnej Pracowni Romantyzmu. Szlachetki

rewolucjonizm i rewolucyjny demokratyzm - to kategorie ideologiczne (żywotne zresztą do dziś, jedynie z mniejszą ortodoksją stosowane), w które próbowano ująć niejednolite pod względem społecznego radykalizmu dążenia rewolucyjne doby romantyzmu.

Pracownia pozyskała wówczas do współpracy K. Wykę i W. Kubackiego oraz rozciągnęła opiekę nad młodzieżą polonistyczną, inspirowując próby marksistowskiej reinterpretacji wiedzy o romantyzmie polskim. Tej problematyce poświęcona została konferencja w Spale oraz Zjazd Związku Kół Polonistycznych we Wrocławiu w r. 1951.

"Spór o Miokiewicza" S. Żółkiewskiego (1952) jest książką najpełniej oddającą sposób ówczesnego myślenia o romantyzmie. Już zawarte w tytule tej książki słowo "spór" charakteryzuje atmosferę polemik i przewartościowań tradycji badawczej, bez której niepodobna było formułować konstruktywne propozycje marksistowskie. Książka Żółkiewskiego zarysowała ówczesny sposób widzenia epoki. Była bowiem nie tylko polemiką z poprzednikami - była również próbą praktycznego zastosowania narzędzi badawczych i kategorii myślowych marksizmu.

Tak więc już w tej pracy ujawniły się zarówno pewne obsesje, jak fobie ówczesnych marksistowskich badaczy romantyzmu. Widoczna w niej rezerwa wobec mistyki, skłonność do pomniejszania jej znaczenia w nurtach myślowych epoki i biografiach pisarzy, będzie towarzyszyła przez czas jakiś marksistowskiej refleksji o romantyzmie. Znamienne dla stylu myślenia tych lat było również zainteresowanie stosunkiem wielkich romantyków do realizmu (por. dyskusję o realizmie romantycznym: K. Wyka, M. Żmigrodzka, "Pamiętnik Literacki" 1952, z. 3/4; 1954, z. 3).

Z kolei podniesiona w książce S. Żółkiewskiego ludowość stała się problemem faworyzowanym, wyprowadzonym przez badaczy tego kierunku z rejonów dociekań wyłącznie folklorystycznych. Ludowość początkowo traktować jako kategorię estetyczno-światopoglądową i w tym charakterze występuje ona np. w pracach M. Janion o Ryszardzie Berwińskim, Lucjanie Siemińskim czy Edmundo Wasilewskim.

Przywołane nazwiska pisarzy, należących do tzw. literatury krajowej, sygnalizują zarazem kierunek zainteresowań zespołu badaczy romantyzmu w IBL. Mniej więc w ciągu dziesięciolecia

1950-1960 zespół ten zajmował się pisarzami minorum gentium, działającymi pod zaborami w okresie zamkniętym historycznymi datami dwu wielkich powstań: 1830/1831 i 1863 r. Niewątpliwie setna rocznica Wiosny Ludów, wypadająca w r. 1948, ożywiła zainteresowania tzw. "krajem" - jego historią, zwłaszcza dziejami spisków, literaturą, a już szczególnie oświeceniowictwem. Ta poniekąd okazjonalna, rocznicowa penetracja terenu literackiego pokazała, jak bogate on kryje możliwości eksploatacyjne i w jakiej mierze czeka na odkrywców - materiałowców i interpretatorów. Była to bowiem dziedzina romantyzmu zdecydowanie mało zbadana i w dodatku opatrzona przez historyków literatury odstrasżającymi epitetami: epigońskiej, jałowej myślowo, nieudolnej artystycznie, wypełnionej "młocką wierszową".

Nie tylko wszakże ambicja odkrywców i ochęć wymierzenia sprawiedliwości pokrzywdzonej "piśmienności krajowej" kierowała wówczas zespołem badaczy iblowskich. Bardzo szybko docenili oni ideowe zaangażowanie tej literatury, jej rewolucjonizm, o wiele bardziej radykalny niż poezji emigracyjnej, a ponadto wyzbyty otocza mistycyzmu. Literatura drugiego rzędu miała także tę zaletę, iż klarowniej ukazywała zjawiska typowe, odsłaniała przebieg procesu literackiego, potwierdzała pewne prawidłowości, które w naukach społecznych odkrywał materializm historyczny. Dla mocno socjologizującej praktyki marksistowskiej tych lat była znakomitą warsztatem badawczym, pozwalającym na wdrażanie metody w materiał stosunkowo dobrze zestrojony z mało jeszcze wysubtelnionym sposobem postępowania badawczego.

Większość ówczesnej Pracowni Romantyzmu, kierowanej od r. 1953 przez M. Żmigrodzką, skupiała swe prace na literaturze krajowej, i w ten sposób powstało w IBL najsilniejsze w Polsce centrum badawcze poświęcające uwagę temu okresowi dziejów literackich. Prowadzone wówczas badania obejmowały poezję, prozę i krytykę literacką. Ich wynikiem są następujące publikacje: M. Janion: Byszard Berwiński, "Księga życia i śmierci" (wybór i opracowanie), 1953; "Lucjan Siemieński - poeta romantyczny" oraz L. Siemieński, "Ogrody i poeci" (wybór pism), 1955; E. Wasilewski, "Wybór poezji", 1955; "Antologia romantycznej poezji krajowej", 1958; W. Pol, "Wybór poezji", 1963; oraz studia o ludowości i słowianofilstwie w literaturze krajowej.

M.Żmigrodzkiej, "Edward Dembowski i polska krytyka romantyczna", 1957; studia o J.Dzierzkowskim, L.Dunin-Borkowskim, H. Rzewuskim oraz o walce o realizm w krytyce krajowej. M.Straszewskiej, "Czasopisma literackie w Królestwie Polskim w latach 1832-1848", część I-II, 1953 i 1959. Prace M.Olszanieckiej o Żmichowskiej i Zmorskim, K.Sierockiej o Wolskim.

Także znacznie później opublikowane prace J.Rosnowskiej, (członka Pracowni w latach 1955-1962), zwłaszcza książka o Józefie Dzierzkowskim, i studia E.Warzenicy o Józefie Ignacym Kraszewskim genetycznie wywodzą się z ówczesnej koncentracji badawczej zespołu iblowskiego.

Mimo że dzisiejsza Pracownia Romantyczna znacznie zmieniła kierunek swoich zainteresowań, nadal gromadzi ona w swym gronie znawców epoki międzypowstaniowej. Dowodem - przygotowany "Obraz literatury polskiej XIX i XX w.", którego tomy poświęcone literaturze krajowej zawierają syntetyczne studia o poezji - pióra M.Janion, i o prozie - M.Żmigrodzkiej (tamże wiele przez te autorki opracowanych sylwetek pisarzy). Z warsztatu tych badaczek wyjdzie także tom podręcznika akademickiego poświęcony literaturze krajowej.

Stulecie śmierci Adama Mickiewicza w 1955 r. ożywiło zapoczątkowane przez S.Żółkiewskiego badania poświęcone temu poecie. Do dorobku sesji jubileuszowej należy m.in. klasyczne we współczesnej mickiewiczologii studium M.Janion o "Konradzie Wallenrodzie" oraz refleksje Z.Stefanowskiej (związanej z Pracownią w latach 1953-1970) dotyczące "Ksiąg narodu i pielgrzymstwa polskiego". Utworem tym zajęła się Stefanowska w sposób trwały, publikując w r. 1962 jego monografię pt. "Historia i profecja", za którą uzyskała nagrodę im. Tadeusza Mikulskiego (1963) i habilitację (1965). Także A.Witkowska od czasu rocznicowej sesji mickiewiczowskiej nie porzuciła zainteresowań twórczością poety, czego efektem była książka "Równieśnicy Mickiewicza. Życiorys jednego pokolenia", traktująca o młodym Mickiewiczu i środowisku filomatów wileńskich (1962), jak również "Wybór pism Filomatów", z obszernym wstępem, wydany w serii Biblioteka Narodowa. Obecnie ta sama autorka publikuje próbę całościowego zarysu życia i twórczości Adama Mickiewicza. Praca ta wchodzi w zakres prowadzonych przez Insty-

tut kompleksowych badań nad Mickiewiczem, inicjowanych i prowadzonych przy stałym współudziale Pracowni, takich jak: "Słownik języka Adama Mickiewicza", "Kronika życia i twórczości Mickiewicza", wydanie krytyczne "Dzieł wszystkich", wydanie fototypiczne dzieł Adama Mickiewicza.

Przemiany metodologiczne w obrębie marksistowskiej nauki o literaturze zaznaczyły się w poważnej mierze właśnie w dziedzinie badań nad romantyzmem. W porównaniu z poprzednim okresem wprowadzono nową problematykę romantyzmu, ze szczególnym uwzględnieniem romantycznej historii idei - tj. takiego zespołu problemów, jak np. historyzm, indywidualizm, mesjanizm, wizja rewolucji. Dla wyodrębnienia nowego pola badań szczególne znaczenie miała sesja naukowa poświęcona twórczości Słowackiego w r. 1959.

Romantyzm - ze względu na swój charakter - stwarzał wyjątkowo dogodne możliwości dla różnego typu badań monograficznych, a zwłaszcza dla prób monograficznego ujęcia życia i twórczości. Pracownia Romantyczna podjęła to zadanie z dwojakim zamiarem: po pierwsze, w chęci uzyskania monografii o wielkich postaciach romantyzmu (przede wszystkim o tzw. wieszczach); po drugie, w trosce o badawcze przygotowanie terenu pod przyszłą syntezę epoki. Nie wszystkie z tych zamierzeń doczekały się realizacji. Do dziś dnia ze środowiska IBL nie wyszła monografia Norwida i prawdę mówiąc, Pracownia nie rozwinęła badań norwidowskich. Jedynymi sygnałami aktywności na tym polu pozostają: ogólnopolskie kolokwium norwidowskie zorganizowane przez Pracownię w maju 1967 r. i sesja rocznicowa w 150-lecie urodzin (23-25 IX 1971 r.), której materiały wkrótce ukażą się drukiem. Nie ma także pełnej monografii Juliusz Słowacki, choć z kręgu Pracowni wyszły dwie książki temu poecie poświęcone, o-bie pióra Stefana Treugutta (członka Pracowni w l. 1951-1970): "Pisarska młodość Słowackiego" (1958) oraz "»Beniowski«. Kryzys indywidualizmu romantycznego" (1964). Tenże autor kontynuuje prace nad pełnym ujęciem monograficznym twórczości Słowackiego.

Stosunkowo najfortunniej potoczyły się badania nad Zygmuntem Krasińskim (sesja poświęcona jego twórczości odbyła się w r. 1959; efekt jej stanowi książka zbiorowa pt. "Zygmunt Kra-

siński. W stulecie śmierci", 1960), którym zainteresowała się M. Janion publikując w r. 1962 książkę: "Zygmunt Krasiński. Debiut i dojrzałość" (wyróżnioną nagrodą naukową Wydziału I PAN za r. 1962). Nie jest to wprawdzie monografia całej twórczości, ale znaczna jej część poświęcona została interpretacji arcydzieła dramatu romantycznego i zarazem najwybitniejszego utworu Krasińskiego - "Nie-Boskiej Komedii". Z tego też względu książka dotyczy centralnej problematyki twórczości poety; jest zarazem interesującą i świadomie przeprowadzoną próbą nowoczesnego przeformułowania zasad dawnej monografistyki typu: życie i dzieło. Ubocznym produktem pracy nad monografią stało się, mające już kilka ulepszanych wznowień, wydanie "Nie-Boskiej Komedii" w Bibliotece Narodowej.

W pewnej mierze w tej grupie przedsięwzięć umieścić należy także książkę A. Witkowskiej o Kazimierzu Brodzińskim, wydaną w r. 1968 w PIW-owskiej serii Ludzie Żywi. Jest to bowiem tak pomyślana biografia pisarza, iż twórczość staje się w niej decydującym komponentem duchowego portretu autora. Obok więc materiałów ściśle biograficznych i historycznych komentowany przez Witkowską ów głos własny pisarstwa Brodzińskiego czyni z tej książki wytwór znacznie przekraczający ramy opowieści o życiu. (Pozycja ta uzyskała nagrodę im. Tadeusza Mikulskiego oraz Fundacji im. Kościelskich.)

Prace nad Brodzińskim, a wymienić tu trzeba także opracowane przez tę samą autorkę wydanie jego pism w Bibliotece Narodowej, są jednym z przejawów kontynuowania przez Pracownię badań poświęconych tzw. okresowi przejściowemu między Oświeceniem a romantyzmem. Późny klasycyzm, sentymentalizm i w ogóle szerzej - literatura Królestwa Kongresowego, oto pole badań eksploatowane w Pracowni głównie przez A. Witkowską (książka: "Sławianie, my lubim sielanki...", 1972, wyróżniona nagrodą Wydziału I PAN, oraz wydanie w Bibliotece Narodowej tomu pt. "Polski romans sentymentalny", 1970). Obecnie, wraz z pozyskaniem dla Pracowni R. Przybylskiego, ten nurt literatury, zwłaszcza klasycyzm, uzyska nowego interpretatora.

W polu zainteresowań Pracowni znalazły się także badania nad życiem literackim okresu. W r. 1968 odbyła się ogólnopolska konferencja poświęcona socjologii literatury romantycznej

óraz metodologii badań nad życiem literackim, a w r. 1970 ukazała się pionierska praca J.Kamionkowej pt. "Życie literackie w Polsce w pierwszej połowie XIX wieku". Autorka ta kontynuuje badania nad tym zagadnieniem, skupiając się zwłaszcza nad konwencjami społecznymi i normami moralnymi, wyznaczającymi horyzont myśli i wyobrażeń literatury pierwszej połowy XIX wieku.

Zatrudniona w Pracowni od r. 1968 M.Piwińska zajęła się funkjonowaniem romantyzmu w świadomości społecznej XX w. oraz tzw. antyromantycznymi kontynuacjami romantyzmu w literaturze współczesnej. Jej książka pt. "Legenda romantyczna i szyderycy" (1972) stanowi jedno z oryginalniejszych spojrzeń na pośmiertne dzieje romantyzmu w Polsce.

Okolo r. 1968 zespół podjął inicjatywę prac zbiorowych o szerokiej użyteczności naukowej. Wymienić tu trzeba przede wszystkim opracowanie tomów dotyczących romantyzmu, a wchodzących w skład nowego wydawnictwa IBL pt. "Problemy literatury polskiej". Seria pierwsza "Problemów polskiego romantyzmu" ukazała się w r. 1971, seria druga została przygotowana do druku. Zaawansowane są już prace nad serią trzecią. Ogólna koncepcja wszystkich tomów romantycznych tego wydawnictwa, a także opublikowany już tom początkowy, wskazują na to, że "Problemy polskiego romantyzmu" mają się stać laboratorium nowych idei naukowych dotyczących romantyzmu - idei często znajdujących się dopiero w stadium zaczątkowym, ale już ujawniających interesujące perspektywy badań, nowe metody. Studia pomieszczone w poszczególnych tomach przynoszą w związku z tym nie ostateczne rozstrzygnięcia, lecz propozycje, poszukiwania, konfrontacje postaw i poglądów.

W planach Pracowni znajduje się jeszcze inne wydawnictwo zbiorowe - "Encyklopedia literacka epoki romantyzmu" (pod redakcją J.Kamionkowej). Obok stałego uczestnictwa członków Pracowni w "Obrazie literatury polskiej", jest to trzecia zbiorowa impreza niewielkiego przeciw zespołu. Ponadto zaś opracowano - wydany już - inny ważny tom zbiorowy poświęcony VII Międzynarodowemu Kongresowi Sławistów (Warszawa, sierpień 1973) pt. "Studia romantyczne". Pracownicy zespołu uczestniczyli też autorsko we wspólnej publikacji IBL i moskiewskiego Instytutu Słowianoznawstwa i Bałkanistyki, dotyczącej wybranych proble-

mów romantyzmu polskiego i rosyjskiego (w druku w języku rosyjskim).

Na konioie poważnych społecznych i naukowych zobowiązań zespołu zanotować trzeba partycypację w fundamentalnej imprezie IBL - opracowaniu uniwersyteckiej syntezy historii literatury polskiej. Nie jest to praca zespołowa w sensie ścisłym, ale wiąże ona znaczną część indywidualnych sił autorskich Pracowni. M. Janion i M. Żmigrodzka opracowują bowiem dwa spośród planowanych czterech tomów syntezy historycznoliterackiej doby romantyzmu. Są to: wczesny romantyzm oraz literatura w kraju między rokiem 1831 a 1863. Dwóch innych pracowników zespołu (A. Witkowska i R. Przybylski) przygotowuje tom poświęcony epoce przejściowej między Oświeceniem a romantyzmem. Jak wynika z aktualnego zaawansowania prac, najwcześniej - przy końcu r. 1973 - gotowy będzie tom poświęcony literaturze krajowej. Tom wczesnoromantyczny, w znacznej mierze już opracowany, został nieco odsunięty w ostatecznej realizacji.

Od r. 1966 Pracownia nawiązała współpracę z badaczami romantyzmu wszystkich środowisk polonistycznych kraju, organizując wspólne imprezy wydawnicze (jak np. wspomniane już "Studia romantyczne") oraz konferencje naukowe (jak np. dwudniowe spotkanie poświęcone dyskusji nad pierwszą serią "Problemów polskiego romantyzmu"). Członkowie zespołu uczestniczyli też - wygłaszając referaty i biorąc udział w dyskusjach - w sesjach naukowych organizowanych przez inne instytucje (np. w sesji leninowskiej IS PAN pt. "Romantyka rewolucyjna w sztuce" czy w sesji poświęconej twórczości Lenartowioza, Kraków, 1972).

Pracownia Romantyczna zapewniła sobie również istotne miejsce w prowadzonej przez IBL naukowej współpracy z zagranicą. Zwłaszcza intensywne są kontakty z moskiewskim Instytutem Słowianoznawstwa i Bałkanistyki oraz z berlińskim Instytutem Literaturoznawstwa. Wymienić tu trzeba: dyskusję nad przygotowanym przez Instytut Słowianoznawstwa podręcznikiem historii literatury polskiej; sesję poświęconą romantyzmowi polskiemu, która odbyła się w Moskwie w r. 1972; razem przygotowaną książkę w języku rosyjskim na VII Kongres Słowistów. Wspólnie z Instytutem Historii Literatury Rosyjskiej i Puszkinińskim Domem w Leningradzie Pracownia zorganizowała w Warszawie w r. 1965 kon-

ferencję poświęconą rozwojowi powieści w wieku XIX. W ramach prac przygotowawczych do VII Kongresu Sławistów członkowie Pracowni uczestniczyli, wygłaszając referaty, w konferencji w Bratysławie na temat romantyzmu słowackiego. W zakresie współpracy z Instytutem Literaturoznawstwa Akademii Nauk NRD wymienić należy uczestnictwo członków Pracowni w konferencjach naukowych poświęconych problematyce rewolucji w literaturze XIX i XX wieku. Zaplanowana została wspólna niemiecko-polska publikacja dotycząca literatury doby Wiosny Ludów w Europie.

W okresie omawianym w Pracowni Romantycznej doktoryzowało się dziewięć osób, habilitowały - cztery, dwie osoby zaś uzyskały profesury.

Doc.dr hab. Alina Witkowska